

УДК 811.161.2'373.421:[069:5]

СИНОНІМНІ ВІДНОШЕННЯ У МУЗЕЙНІЙ ТЕРМІНОЛЕКСИЦІ ПРИРОДНИЧОГО ПРОФІЛЮ

Іванна Фецько

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра українського прикладного мовознавства,
вул. Університетська, 1, кімн. 233, Львів, Україна, 79001
тел.: 032 239 43 55*

Розглянуто питання синонімії в українській природничо-музейній терміносистемі. Проаналізовано особливості синонімічних відношень у досліджуваній терміносистемі, проаналізовано терміни-синоніми на семантичному і структурно-граматичному рівнях, описано словотвірну варіантність.
Ключові слова: українська мова, термін, синонім, природничо-музейна терміносистема.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2020.72.10828>

Термінна лексика є важливою частиною словника будь-якої сучасної мови й акумулює результат інтелектуального розвитку її носіїв у певній галузі науки, що призводить до розширення та розгалуження терміносистем [12: 62]. Значення терміна – це складна упорядкована структура, яка розкривається словниковими дефініціями через семантичні компоненти [8: 8], які потребують упорядкування, систематизації та стандартизації. Одним із основних показників вияву системної організації термінології будь-якої наукової галузі є парадигматичні відношення, зокрема синонімії, між терміноодинацями, якими не лише номінують відповідні поняття, а й передають різнорівневі зв'язки між ними. У загальнолітературній мові синонімія є позитивним явищем, що сприяє її збагаченню. Проте у фаховому спілкуванні вживання синонімів може заважати взаєморозумінню. Синонімію, що зумовлює неточність, нечіткість змісту терміна, здебільшого дослідники визначають як негативну рису наукової термінолексикої [13: 42]. І хоча синонімію термінів кваліфікують як негативне явище, все ж таки вона реально існує і викоринити її неможливо, тому що її наявність спричинена об'єктивними детермінантами. Поява синонімії у термінології зумовлена лінгвістичними й екстралінгвістичними чинниками. До них належать: 1) постійний розвиток наук, що супроводжується появою нових понять та бажанням дати кожному поняттю найточнішу номінацію; 2) неуніфікованість деяких термінних систем; 3) наявність застарілих назв, які функціонують разом із новими; 4) паралельне вживання запозиченого й автохтонного термінів; 5) надання переваги коротким формам, зручним для використання, що породжує синонімію різних структурних рівнів [11: 186].

Упродовж останніх років активізувалися дослідження явища синонімії в різних терміносистемах. Так, Л. Думанська [3] дослідила закономірності та особливості синонімічних відношень у сучасній українській терміносистемі будівництва та архітектури, Л. Задояна [4] охарактеризувала синонімії термінів предметної галузі цукрового виробництва й визначила їхні типи, Н. Гимер [2] розглянула проблему синонімії в українській терміносистемі косметики та косметології, проаналізувала семантичну й структурно-граматичну особливості

термінних синонімічних об'єднань, О. Чорна [15] зробила спробу з'ясувати причини виникнення синонімічних рядів в українській податковій терміносистемі, охарактеризувала типи синонімічних відношень, класифікувала податкові терміни за походженням, структурою та морфологічними особливостями, О. Польщикова [13] опрацювала класифікацію синонімів в українській телекомунікаційній терміносистемі, окреслила причини та особливості їхнього вживання, О. Мосьпан [10] виділила основні види синонімії на рівні пар українських аналітичних номінацій з урахуванням структури та лексико-граматичних характеристик їхніх синонімічних компонентів, Л. Гапонова [1] з'ясувала роль синонімів у терміносистемі криміналістики, У. Кемінь та Л. Сивак [5] розглянули синонімію як явище в сучасній економічній термінології, вказали на переваги та негативні наслідки її використання тощо. Як бачимо, науковий доробок українських термінологів щодо дослідження синонімії є досить вагомим, але синонімічні відношення в музейній терміносистемі природничого профілю не були предметом дослідження, що стало б певною сторінкою в ракурсі системного вивчення термінології. Отже, порушена проблема є **актуальною** й потребує докладного вивчення.

Метою статті є проаналізувати специфіку синонімічних відношень у структурі музейної терміносистеми природничого профілю, виявити наявні лексико-семантичні та структурно-граматичні особливості синонімів у досліджуваній терміносистемі.

Об'єктом дослідження стали терміни-синоніми музейної справи природничого профілю.

Предметом дослідження були синонімічні відношення в українській музейній терміносистемі природничого профілю.

Матеріалом дослідження слугував корпус української музейної термінології природничого профілю. Вибірку складено на основі словника природничої музейної термінології [6].

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше проведено комплексний аналіз особливостей синонімії на матеріалі природничої музейної термінології української мови.

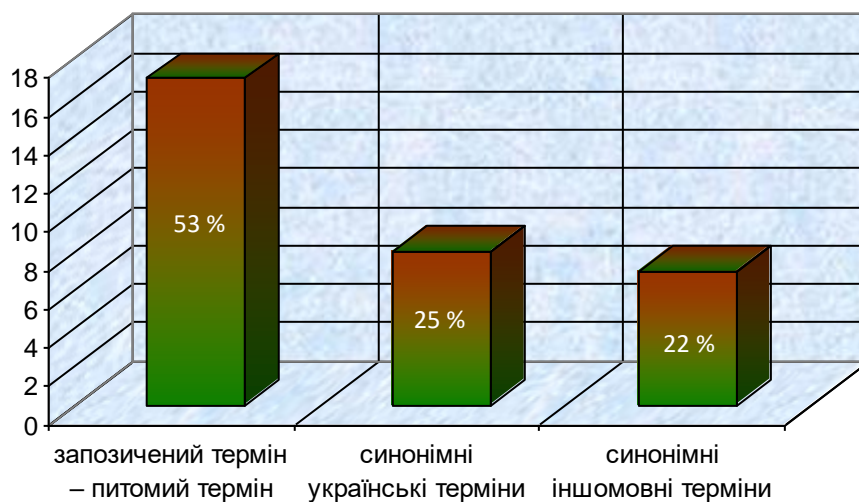
Серед різних типів мовних одиниць терміни-синоніми займають особливе місце. Їхня своєрідність зумовлена характером значення (вони номінують наукове поняття), відносно замкненою галуззю використання (межі тієї або тієї терміносистеми), способами позначення наукового поняття (з одного боку, однослівні терміни, з іншого, – різновиди складених). Оскільки синонімія в термінології все ж існує, на неї доцільно зважати [14: 200]. Синонімія в термінології, зокрема в українській музейній терміносистемі природничого профілю, має як позитивні, так і негативні риси. Наявність синонімії у музейній природничій терміносистемі є свідченням того, що ця терміносистема є динамічною, відкритою, активно розвивається й потребує подальшого унормування. Варто позбуватися синонімів, що не відповідають нормам української мови, і тих, які заважають сприйманню інформації [14: 202].

У термінології науковці групують синоніми за різними критеріями. Найчастіше базовими критеріями типологізації термінів-синонімів є: лексичне значення, структура та етимологія. Враховуючи ці критерії, виокремлюють такі типи синонімів: 1) лексичні; 2) словотвірні; 3) синтаксичні (структурні) [9]. Дотримуючись такої класифікації, синоніми природничої музейної термінології можна об'єднати в такі ж групи.

Лексичні синоніми – терміни різні за звучанням і написанням, але близькі або тотожні за значенням.

У музейній терміносистемі природничого профілю простежуємо функціонування таких пар серед лексичних синонімів (кількісне співвідношення демонструє діаграма 1):

1) запозичений термін – питомий термін: *автогамія* – *самозапилення*, *автомія* – *самоскалічення*, *адаптація* – *приспосованість*, *анемофілія* – *вітрозапилення*, *афілія* – *безлистість*, *генерація* – *покоління*, *гіатус* – *прогалина*,

Діаграма 1. Кількісне співвідношення лексичних синонімів

в українській природничо-музейній терміносистемі

ембріон – *зародок*, *ендойкія* – *квартиранство*, *ентомофаги* – *комахоїди*, *індекс* – *показчик*, *індивід* – *особина*, *коменсалізм* – *нахлібництво*, *літифікація* – *скам'яніння*, *педологія* – *грунтознавство*, *репродукція* – *розмноження*, *седиментація* – *осадо накопичення* та ін.;

2) синоніми українські терміни: *жуки* – *твердокрилі*, *зграя* – *стадо*, *куці* – *чагарники*, *мацаки* – *щупальця*, *наводок* – *повінь*, *покривники* – *оборонники*, *ратиці* – *копита*, *суходіл* – *суша* та ін.;

3) синоніми іношомовні терміни: *аборигени* – *автохтони*, *авіфауна* – *орнітофауна*, *алохтони* – *іммігранти*, *арборетум* – *дендрарій*, *буриштин* – *янтар*, *деструктори* – *редуценти*, *таксидермія* – *дермопластика* та ін.

Терміни-синоніми розрізняємо з погляду структури. В українській музейній природничій терміносистемі виявлено паралельне вживання:

1) однокомпонентних термінів: *авторегуляція* – *саморегуляція*, *аквамарин* – *берил*, *гали* – *цецидії*, *глетчер* – *льодовик*, *грибниця* – *міцелій*, *губки* – *порифери*, *дзеркальце* – *тапетум*, *живиця* – *терпентин*, *камедь* – *глей*, *моногамія* – *одношлюбність*, *плазуни* – *рептилії* та ін.;

2) однокомпонентного терміна й терміносполуки: *альціонарії* – *восьмипроменеві корали*, *анотація* – *пояснювальний текст*, *антагонізм* – *конкуренція*

організмів, антропоген – четвертинний період, антропофіли – синантропні організми, габітус – зовнішній вигляд, демекологія – популяційна екологія, зразок – гербарний екземпляр, ксеногамія – перехресне запилення, лісознавство – лісова біогеоценологія, фітогеографія – географія рослин, форпроект – генеральне вирішення експозиції, хітони – панцирні молюски та ін.;

3) терміносполук: *білатеральна симетрія – двобічна симетрія, життєвий цикл – цикл розвитку, ланцюги живлення – трофічні ланцюги, музейна збірка – музейне зібрання, популяційні хвилі – хвилі життя, чорнильний мішок – чорнильна залоза та ін.*

До синонімічного ряду в українській природничій музейній терміносистемі може належати різна кількість компонентів:

1) два терміни: *авторегуляція – саморегуляція, білатеральна симетрія – двобічна симетрія, голонасінні – пінофіти, грибниця – міцелій, деструктори – редуценти, літифікація – скам'яніння, плазуни – рептилії, покажчик – індекс, покоління – генерація, провідні форми – визначальні форми, хранитель – фондовик та ін.;*

2) три терміни: *внутрішньочерепашкові – двозяброві – колеоїдеї, зібрання – збірка – колекція, камедь – глей – живиця, конкуренція організмів – суперництво – антагонізм, мамалогія – мамаліологія – теріологія, сховище – фондосховище – запасник та ін.*

Визначаючи наявність синонімів у термінології, вчені виокремлюють поняття варіативності. Варіанти терміноодиниць – це паралельні форми існування мовної одиниці, що мають певні відмінності на рівні наголосу, фонем, морфем тощо [5: 32]. Отже, терміни-варіанти – це словотвірні синоніми, які позначають тотожні поняття, але мають деякі видозмінені форми на рівні афіксації. У природничо-музейній терміносистемі найбільш розповсюдженою є морфологічна варіантність, зокрема суфіксальний та префіксальний типи. При суфіксальному варіюванні виділяють однокореневі терміноодиниці на позначення одного і того ж поняття, оформлені за допомогою різних суфіксів: *евтрофікація – евтрофування, індивід – індивідуум, картографування – картування, низина – низовина, океанарій – океанаріум, ростр – рострум та ін.* Другий тип морфологічної варіантності природничо-музейних термінів полягає в оформленні однокоренових слів різними префіксами та префіксоїдами: *авторегуляція – саморегуляція, зледеніння – обледеніння та ін.*

Характерними для досліджуваної терміносистеми є й фонетичні варіанти – це такі звукові різновиди, що не порушують принципу тотожності його терміновірної структури, лексичного й граматичного значень: *синойкія – синейкія, урбасистема – урбосистема, урбаценоз – урбоценоз та ін.*

Третій тип словотвірних синонімів представляють комбіновані варіанти – розбіжності плану вираження виявляються в терміні на різних мовних рівнях. Найчастіше такі варіантні форми є акцентно-словотвірними (наприклад, *валідний – валідований та ін.*).

Окрім словотвірних варіантів, що утворилися за допомогою різних способів словотвору, необхідно виділити такі види варіантності, як варіювання іменників у межах категорії роду: *генезис – генеза, лабза – лабзун та ін.*

В українській природничо-музейній терміносистемі виявляємо також синтаксичні варіанти: терміносполучення – його усічено-словесна форма: *біотична*

різноманітність – *біорізноманітність* та ін.; терміносполуки з різними можливими видами граматичного зв'язку: *життєвий цикл* – *цикл розвитку*, *ланцюги життя* – *трофічні ланцюги*, *популяційні хвилі* – *хвилі життя* та ін. Окремим різновидом синтаксичних варіантів є терміни, що мають повну й коротку форму: *автотрофні організми* – *автотрофи*, *вендський період* – *венд*, *гетеротрофні організми* – *гетеротрофи*, *девонський період* – *девон*, *кайнозойська ера* – *кайнозой*, *кембрійський період* – *кембрій*, *мезозойська ера* – *мезозой*, *ордовицький період* – *ордовик*, *палеогеновий період* – *палеоген*, *палеозойська ера* – *палеозой*, *стратиграфічні підрозділи* – *стратони* та ін. Своєрідною рисою синонімних пар цього типу є усунення малоінформативних елементів терміна, що виражають поняття, які є зрозумілими із системи понять у цілому.

Отже, в загальномовному просторі синонімія – це реалізація семантичної гнучкості мови, тобто можливість різними способами висловити одне й те саме, або майже одне й те саме значення. Терміни-синоніми – наслідок різних джерел формування термінної лексики, структурного варіювання позначень спеціальних понять. Синоніми в досліджуваній терміносистемі – це терміни, що стосуються того самого поняття, але мають деякі відмінності в поняттєвому плані й розрізняються структурно-граматичними особливостями, походженням, способом творення й функціонування.

Отже, незважаючи на небажаність термінної синонімії, в українській природничо-музейній терміносистемі виявлено вживання синонімів на рівні однокомпонентних термінів та терміносполук. Уважаємо, що синонімію термінів не варто трактувати лише як негативне явище. Інколи вона є доречною, бо сприяє найбільш точному вираженню думки, униканню надмірних повторів. Наявність синонімії є невід'ємною особливістю природничо-музейної термінної системи та наслідком її постійного розвитку. Можна стверджувати, що синонімія в досліджуваній терміносистемі є закономірним і поширеним явищем, зумовленим лінгвістичними й екстралінгвальними чинниками та потребує постійної уваги з боку науковців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гапонова Л. Синонімія в українській криміналістичній термінології / Л. Гапонова // Рідне слово в етнокультурному вимірі. – 2013. – С. 60–65.
2. Гимер Н. Явище синонімії в лексиці косметики та косметології / Н. Гимер // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – 2009. – С. 1–73. – (Серія : Проблеми української термінології ; № 648).
3. Думанська Л. Б. Явище синонімії в сучасній українській термінології будівництва та архітектури / Л. Б. Думанська // Записки з українського мовознавства : зб. наук. праць. – Одеса : Астропринт, 2006. – Вип. 16. – С. 273–278.
4. Задояна Л. Синонімія в сучасній українській термінології цукрового виробництва / Л. Задояна // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”.. – 2008. – С. 246–249. – (Серія : Проблеми української термінології ; № 620).
5. Кемінь У. В. Синонімія як явище в сучасній економічній термінології / У. В. Кемінь, Л. М. Сивак // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – С. 98–100. – (Серія : Філологія ; вип. 14).

6. *Климишин О. С.* Природнича музейна термінологія : словник-довідник / О. С. Климишин. – Львів : Державний природознавчий музей НАН України, 2003. – 244 с.

7. *Кочан І. М.* Синонімія у термінології / І. М. Кочан // Мовознавство. – 1992. – № 3. – С. 32–34.

8. *Ляшук А. М.* Семантична структура юридичних термінів української та англійської мов : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / А. М. Ляшук. – Київ, 2007. – 22 с.

9. *Мартиняк О.* Явище синонімії у термінологічній лексиці / О. Мартиняк // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – 2008. – С. 100–103. – (Серія : Проблеми української термінології ; № 620).

10. *Мосьпан О. П.* Синонімія аналітичних номінацій у сучасній залізничній термінології / О. П. Мосьпан // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна.. – 2012. – Вип. 64. – С. 85–88. – (Серія : Філологія ; № 994).

11. *Панько Т. І.* Українське термінознавство : підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.

12. *Петрина О. С.* Синонімічні відношення у терміносистемі банківської сфери (на матеріалі англійської та української мов) / О. С. Петрина // Science and Education: A new dimension: philology. – Budapest. – 2015. – С. 62–66.

13. *Польщикова О.* Синонімія в українській телекомунікаційній термінології / О. Польщикова // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”.. – 2010. – С. 42–44. – (Серія : Проблеми української термінології ; № 675).

14. *Романова О. О.* Синонімія як мовне явище в термінології / О. О. Романова // Лінгвістичні дослідження. – 2017. – Вип. 45. – С. 199–205.

15. *Чорна О.* Синонімічні відношення в українській податковій терміносистемі / О. Чорна // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”.. – 2010. – С. 187–194. – (Серія : Проблеми української термінології ; № 675).

REFERENCES

1. Haponova, L. (2013). Synonimiia v ukrainskii kryminalistychnii terminolohii. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri*, 60–65.

2. Hymer, N. (2009). Yavyshe synonimii v leksytsi kosmetyky ta kosmetolohii. *Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnikha”*. Serii: Problemy ukrainskoi terminolohii, № 648, 71–73.

3. Dumanska, L. B. (2006). Yavyshe synonimii v suchasni ukrainskii terminolohii budivnytstva ta arkhitektury. *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva: zb. nauk. prats*, vyp. 16, 273–278.

4. Zadoiana, L. (2008). Synonimiia v suchasni ukrainskii terminolohii tsukrovoho vyrobnytstva. *Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnikha”*. Serii: Problemy ukrainskoi terminolohii, № 620, 246–249.

5. Kemin, U. V., Syvak, L. M. (2015). Synonimiia yak yavyshe v suchasni ekonomichni terminolohii. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Serii: Filolohiia, vyp. 14, 98–100.

6. Klymyshyn, O. S. (2003). *Pryrodnycha muzeina terminolohiia: slovnyk-dovidnyk*. Lviv: Derzhavnyi pryrodnoznavchyi muzei NAN Ukrainy.

7. Kochan, I. M. (1992). Synonimiia u terminolohii. *Movoznavstvo*, № 3, 32–34.

8. Liashuk, A. M. *Semantyczna struktura yurydychnykh terminiv ukrainskoi ta anhliiskoi mov: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk.* Kyiv.
9. Martyniak, O. (2008). Yavyshche synonymii u terminolohichnii leksytsi. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnikha". Seriya: Problemy ukrainskoi terminolohii, № 620*, 100–103.
10. Mospan, O. P. (2012). Synonimiiia analitychnykh nominatsii u suchasni zaliznychnii terminolohii. *Visnyk KhNU im. V. N. Karazina. Seriya: Filolohiia, № 994, vyp. 64*, 85–88.
11. Panko, T. I., Kochan, I. M., Matsiuk, H. P. (1994). *Ukrainske terminoznavstvo: pidruchnyk.* Lviv : Svit.
12. Petryna, O. S. (2015). Synonimichni vidnoshennia u terminosystemi bankivskoi sfery (na materialih anhliiskoi ta ukrainskoi mov). *Science and Education: A new dimation: philology*, 62–66.
13. Polshchukova, O. (2010). Synonimiiia v ukrainskii telekomunikatsiinii terminolohii. *Visnyk Nats. un-tu "Lvivska politekhnikha". Seriya: Problemy ukrainskoi terminolohii, № 675*, 42–44.
14. Romanova, O. O. (2017). Synonimiiia yak movne yavyshche v terminolohii. *Linhvistychni doslidzhennia, vyp. 45*, 199–205.
15. Chorna O. (2010). Synonimichni vidnoshennia v ukrainskii podatkovii terminosystemi. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnikha". Seriya: Problemy ukrainskoi terminolohii, № 675*, 187–194.

SYNONYMOUS RELATIONS IN THE MUSEUM TERMINOLOGICAL LEXISS OF NATURAL FIELD

Ivanna Fetsko

*Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Applied Linguistic,
1, Universitetska Str., room 233, Lviv, Ukraine, 79001
phone: 032 239 43 55*

One of the main indicator of the systematic organization of terminology in any scientific field is paradigmatic relations, including synonymic, between term units that not only indicate the corresponding concepts but also convey tiered links between them. The presence of synonymy in the natural-museum's term system is an indication that this term system is dynamic, open, actively developing and needs the further normalization. Synonyms do not meet the standards of the Ukrainian language and those that interfere with the perception of information should be eliminated.

This article analyzes the peculiarities of synonymous relations in the studied term system, and the terms-synonyms at the semantic and structural-grammatical level, describes the word-forming variability.

The synonyms of museum terminology of natural fields are divided into: 1) lexical; 2) word-forming; 3) syntactic (structural). The functioning of the following pairs among the lexical synonyms has been traced in the museum terminological system of natural fields: 1) "borrowed" term – specific term; 2) synonymous of Ukrainian terms; 3) synonymous of foreign language terms.

Synonyms are also analyzed from the view of structure. In the Ukrainian museum terminology of natural fields, a parallel application of one-component terms, one-component term and terminological compound, and terminological compounds has been identified. It was found that the different number of components could belong to synonymous series in the Ukrainian museum of natural profile.

By identifying synonyms in terminology, scientists highlight the term of variability. In the museum term system of natural fields, the morphological variability is the most common, in particular the suffix and prefix types. The phonetic variants are the characteristic of the studied term system. The variation of nouns within a category of a genus is also defined as types of variations.

The syntax variants have also been found in the Ukrainian museum term system of natural fields: the terminological combination which is its truncated verbal form; terminological combination with different types of grammar connections, etc. A separate type of syntactic variants are terms that have a full and short form.

Thus, the presence of synonymy is an integral feature of the museum term system of natural fields and a consequence of its constant development.

Keywords: Ukrainian language, term, synonym, museum term system of natural fields.